

A lingua de Crecente Vega (*Codeseira*, 1933): un paso adiante no proceso de estandarización do idioma

XOSÉ RAMÓN FREIXEIRO MATO
Universidade da Coruña

1. Introducción

Xosé Crecente Vega (Castro de Rei, Lugo, 1896-Segovia, 1948) fixo a carreira eclesiástica no Seminario de Mondoñedo, sendo ordenado sacerdote en 1919 e nomeado coadxutor en Xubia en 1920; en 1923 tomou posesión como párroco de Narón. Por estes anos debeu escribir os seus primeiros versos co pseudónimo de P. Daponte¹.

Tamén nesta época iniciou os estudos de bacharelato no Instituto de Ferrol, concluídos en Ourense. A continuación realizou os estudos de Linguas Clásicas, iniciados na Universidade de Santiago e terminados na de Salamanca, onde obtivo a licenciatura en Filosofía e Letras, sección de Linguas Clásicas, no ano 1935.

En 1933 publicara o seu único libro de versos saído do prelo, *Codeseira*², aínda que deixou á súa morte outro libro inédito de poemas

¹ Para un máis completo e documentado coñecemento da traxectoria vital e literaria do poeta vid. Manuel María Fernández Teixeiro, "Noticia da vida e poesía de Xosé Crecente Vega", in *Biblos*, Coimbra, t. XL, 1964, pp. 261-317. Vid. tamén José-Martinho Montero Santalha, "Sacerdotes da diocese de Mondonhedo que foram escritores em lingua portuguesa", in *Estudios mindonienses*, Ferrol, nº 2, 1986, pp. 455-512 (dedicadas a Crecente Vega pp. 487-508).

² Vid. José Crecente Vega, *Codeseira. Poemas*, Santiago de Compostela, Imprenta do Seminario Conciliar, 1933.

en galego, e tamén poemas soltos en español³. En 1935 e 1936 colabora

³ Vid. Manuel María Fernández Teixeiro, *op. cit.*, pp. 298-312, e José-Martinho Montero Santalha, *op. cit.*, pp. 492-496. Deste último autor vid. tamén "Cinco poemas inéditos de Crecente Vega sobre aves", in *Renovação*, Madrid, nº 3, Maio 1991, pp. 7-11, e "Sonetos inéditos de Crecente Vega", in *Cadernos do povo. O fenómeno literário nos países lusófonos. Literatura galega, portuguesa, brasileira e africana*, vol. II, nº 5-14, Pontevedra-Braga, 1988-1989, pp. 89-95.

en *Emérita*, Boletín de Lingüística e Filoloxía Clásica, de Madrid⁴.

Cando comezou a guerra civil española Crecente estaba en Madrid facendo as oposicións para o ensino medio. Concluída a guerra, exerceu como profesor de Latín en Madrid (1940-1941), pasando despois a ser catedrático da mesma materia en Antequera (Málaga) e finalmente en Segovia, onde foi director do Instituto desde 1942 a 1948, ano da súa morte.

En 1946 publicou unha edición comentada das *Elexias*, de Tíbulo⁵, compromiso adquirido ao se converter en bolseiro do Instituto Antonio de Nebrija no ano 1941.

Literariamente Carballo Calero inclúe a Crecente Vega dentro da chamada xeración "antre dous séculos", xunto con Noriega Varela, Cabanillas, López Abente e Victoriano Taibo: "Dous cregos, Avelino Gómez Ledo e Xosé Crecente Vega (1895-1948) deben ser cicáis considerados como os derradeiros representantes de iste grupo"⁶. Fernández del Riego⁷ clasifícao dentro dos poetas humanistas que parten de Noriega Varela e, con resonancias latinas, evocan a vida campesiña do interior do país, ao lado de Iglesia Alvariño e Díaz Castro. O propio Aquilino afirma que Crecente Vega "pecha pola banda do sul, na terra chá de Castro de Rey, a roda dos poetas do Norte lugués"⁸. Para Manuel María⁹ Crecente Vega é o poeta chairego por excelencia, recoñecendo o

⁴ No tomo II, 2º semestre de 1935, comentando a obra *Prudence, Psychomaquia*, París, 1933 (Prólogo de M. Lavaranne sobre o poeta hispano-latino Clemente Aurelio Prudencio), e no tomo IV, 1º trimestre de 1936, cun comentario da revista *Philologus*.

⁵ Vid. José Crecente Vega, *Tíbulo. Selección de elegías*. Introducción y notas de..., Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946.

⁶ Cfr. "Limiar", in *Sete poetas galegos*, Vigo, Galaxia, 1955, p. 12. Tamén incide o mesmo autor nesta idea en "Poetas lugueses. José Crecente Vega", *Boletín de la Comisión de Monumentos de Lugo*, t. V, nº 39, 1º trimestre de 1953, p. 136 ("En realidade Crecente es un poeta de transición *antre dous séculos*, del XIX al XX, y atendiendo a su espíritu y prescindiendo de la cronología de las ediciones, viene después de Noriega y antes de Alvariño, figurando en la misma línea y formando eslabón entre los dos"). Non concorda neste artigo Carballo Calero coa inclusión de Crecente no grupo de *poetas folkloristas*, tal como fai Varela Jácome (vid. *Historia de la literatura gallega*, Santiago de Compostela, Porto y Cía Editores, 1951, p. 415), que o pon ao lado de Eugenio Montes, Amado Carballo e Emilio Pita.

⁷ Vid. *Historia da literatura galega*, 2ª ed., Vigo, Galaxia, 1971, pp. 211-216.

⁸ Cfr. *A lingua dos poetas do norte de Lugo*, A Coruña, Real Academia Gallega, 1964, p. 5.

⁹ Vid. *op. cit.*, p. 268 e 287, onde afirma: "Un coida que Crecente é un poeta tradicional e tradicionalista e incurso que, efectivamente, a súa lírica está entroncada coa de Noriega Varela. O mesmo afán e amor franciscanista polas cousas homildes e sinxelas se da en ambos poetas e o mesmo gosto pola forma crásica. Crecente é o poeta por excelencia do

seu parentesco poético con Noriega. Para a maior parte dos que se aproximaron á obra crecentina está claro que este autor se mantivo á marxe das novas tendencias poéticas da xeración novecentista, á que cronoloxicamente lle correspondería pertencer.

II. Caracterización xeral da lingua

Sendo escasos os estudos lingüísticos sobre a obra dos nosos principais escritores, non é raro que, tratándose dun poeta considerado xeralmente de segunda orde, nos achemos perante unha ausencia case total de referencias á lingua por el utilizada. Aquilino Iglesia Alvariño, ao concluír o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega sobre a lingua dos poetas do norte de Lugo, afirma: "E deixamos tamén pra cando se poida facer este traballo o estudio da lingua de Pernas Nieto e José Crecente Vega. Emparentados como están con Leiras e Noriega, non nos sería doado facer outra cousa que repetir os conceptos espostos"¹⁰.

A formación clásica adquirida polo poeta no Seminario de Mondoñedo, onde obtivo un brillantísimo expediente académico¹¹, así como a súa preparación posterior, que o levou a ser catedrático de Latín, han influír na lingua por el empregada, como pon de manifesto Carballo Calero:

"José Crecente Vega fué hombre de gran competencia en las letras latinas, como lo prueba su edición de Tibulo, con una excelente introducción y eruditísimas notas. Este saber humanístico, análogo al de otros poetas gallegos que hicieron estudios eclesiásticos o fueron profesores de latín, se refleja en su poesía, en la que se combinan popularismo y filología sin mútuo menoscabo [...].

A esto hay que añadir una gran maestría en la métrica. El dominio del verso es en Crecente absoluto. Y una gran pureza de léxico, sin exageraciones hipercultas. Por lo demás, el poeta es un clásico, sencillo, terso, equilibrado en la dicción"¹².

É Manuel María quen prestou máis atención á caracterización da lingua empregado polo autor:

campo galego. Noriega é por escelencia o cantor do ermo. Crecente é máis rico na súa temática que Noriega. Pero, aínda tratándose de dous poetas lírico-descriptivos a poesía de Noriega é algo máis rexa e baril. Crecente é un poeta máis sin veiras, máis delicado e incruco melancónico que Noriega".

¹⁰ Cfr. *A lingua dos poetas...*, *op. cit.*, p. 25.

¹¹ Vid. Manuel María Fernández Teixeiro, *op. cit.*, p. 311; obtén a máxima cualificación en practicamente todas as asignaturas, destacando un "Accesit" en Latín.

¹² Cfr. "Poetas lugueses...", *op. cit.*, pp. 134-135.

"O galego utilizado por Crecente é moi fermoso. Crecente poseía o instinto do idioma vivo. Os diminutivos están sabiamente manexados e dalle ós versos unha engaiolante dozura. A língoa empregada por Crecente é o galego vivo do norte da provincia de Lugo, especialmente o da Terra Chá"¹³.

O mesmo Manuel María insiste na fidelidade de Crecente á lingua falada, dándolle os cualificativos de "viva, espontánea, cuidada, popular e nunca populacheira" e comparándoa coa de Castelao:

"O galego empregado por Crecente, como o de Castelao, é un idioma fermosísimo e cheo de flexibilidade e de armuñía. Poucos escritores galegos, na nosa opinión, poseeron un senso tan fino do idioma como Castelao e Crecente. Poucos escritores galegos lograron como iles un idioma tan natural, doado, tan familiar i ó mesmo tempo tan elegante, sin deixar nunca de ser popular, musical i espresivo. Tampouco, en canto ó idioma se refire, lle fallou a Crecente a sua gracia i o seu instinto poético. O seu idioma -como queda dito, pero queremos insistir- é sempre o galego vivo, falado na Terra Chá, limpo de lixos. A veces tamén empregou, sin abusar diles, localismos de Mondoñedo ou das Rías"¹⁴.

Aínda que o único libro de versos publicado polo autor está totalmente escrito en galego, pódese considerar a Crecente Vega como poeta bilingüe, pois Manuel María rexistrou un total de 55 poemas en español¹⁵, algúns dados a coñecer por el mesmo¹⁶; entre eles hai 15 sonetos. Os temas predominantes neles son motivos casteláns, relacionados coa longa permanencia do poeta nesas terras, non faltando referencias á súa natal:

*Por entre pinos y jara
parecen los de mi tierra
estos ríos de la sierra
que tienen el agua clara*¹⁷.

Na súa relación epistolar con Aquilino Iglesia Alvariño do período 1945-1948 utiliza o idioma español¹⁸. Na última delas, coa datación «Segovia 12-I-48», escribe:

¹³ Cfr. *op. cit.*, p. 297.

¹⁴ Cfr. *Ibid.*, p. 306.

¹⁵ Vid. *Ibid.*, p. 309.

¹⁶ Vid. Manuel María, "Versos castellanos de José Crecente Vega", *El Ideal Gallego*, Coruña, 17.6.1959; "Poetas lugueses: José Crecente Vega", *Lugo*, Buenos Aires, 1959; e "Versos inéditos de José Crecente Vega", *Vida Gallega*, Vigo, Febrero 1967.

¹⁷ Cfr. Manuel María Fernández Teixeira, "Noticia da vida e poesía de...", *op. cit.*, p. 309.

"Yo me entretengo algún rato en hacer algo en castellano. Ya casi tengo para un librito y quizá te lo mande pronto el original para que juzgues y me aconsejes. Dime lo que te costó o en que condiciones pudiste imprimir tus «Cómaros», por si pudiera yo hacer otro tanto con estos versos gallegos que andan conmigo desde hace años"¹⁹.

Manuel María, que tivo acceso aos poemas inéditos de Crecente, deduce destas palabras que Crecente "só escribiu versos en castelán nos derradeiros anos da súa vida cando, en boa lóxica, o seu talento poético estaba máis en maturidade"²⁰; acha entre os seus poemas inéditos 71 composicións en galego, que para el son merecentes de figurar en libro, ademais de cinco adiviñanzas ao xeito das que veñen en *Codeseira*, 24 cantares ao modo popular, de tres versos cada un, e 17 poemas que lle semellan moi inferiores, todos eles en galego²¹, fronte aos 55 en español xa mencionados. Tamén José-Martinho Montero Santalha fixo unha clasificación dos poemas inéditos en galego²², seguindo a proposta realizada por Manuel María.

III. O nivel gráfico

Para o estudo dos diferentes niveis da lingua deste autor baseámonos na súa única obra publicada, *Codeseira* (1933), que foi reeditada despois da súa morte²³.

En primeiro lugar débese ter en conta, para abordar as características gráficas da lingua de Crecente, a súa amizade co poeta Aquilino

¹⁸ Vid. *Ibid.*, pp. 314-316.

¹⁹ Cfr. *Ibid.*, p. 315.

²⁰ Cfr. *Ibid.*, p. 312.

²¹ Vid. *Ibid.*, p. 298-299.

²² Vid. "Sacerdotes da diocese...", *op. cit.*, pp. 492-496. Este autor, segundo informacións que nos facilitou e lle agradecemos, ten pensado publicar proximamente un volume coa obra inédita de Crecente, o que, sen dúbida, suporá unha contribución importante ás nosas letras.

²³ Vid. José Crecente Vega, *Codeseira. Poemas*, 2ª edición, Lugo, Imprenta Celta, 1965. Esta edición é reprodución exacta da primeira de 1933 xa mencionada, coa única diferenza de que leva un breve prólogo de J. Trapero Pardo, o que fai que non se produza unha correlación exacta na paxinación das dúas edicións, tendo a última dúas máis; aínda así, no índice final figura a paxinación primitiva da 1ª edición, polo que non se corresponde coa realidade. Nos demais aspectos prodúcese unha total coincidencia, sen alteracións gráficas ou doutro tipo. No sucesivo citaremos pola edición de 1933, única feita en vida do autor; coa primeira cifra indícase a páxina e coa segunda o verso (35.3 = páxina 35, verso 3).

Iglesia Alvariño e a evidente influencia que este exerceu na preparación da edición de *Codeseira*, tal como pon de manifesto Manuel María:

"Según manifestacións verbás do propio Carballo Calero ó que isto escribe, as fábulas ás que nos referimos tiñan moralexa. Ista noticia deulla a Carballo Calero Iglesia Alvariño que, según lle manifestou a Carballo e iste a un servidor, foi il quen suprimiu, pola súa propia mao, as moralexas das fábulas cando *Codeseira* estaba pra remesar á imprenta. Tamén Iglesia Alvariño lle manifestou a Carballo Calero que fora él o que dividiu a *Codeseira* nos cinco apartados de que oxe se compón, escollendo o títuo dos mesmos o propio Iglesia Alvariño. Nós sabemos que Iglesia Alvariño e Crecente levaban grande e fonda amizade. I a división en partes de *Codeseira* de Crecente Vega é moi semellante á división de *Cómaros verdes*, de Iglesia Alvariño"²⁴.

Esta obra de Aquilino foi publicada en 1947²⁵, mais no mesmo ano en que se publicou *Codeseira*, 1933, o poeta de Seivane tamén tirou do prelo *Corazón ao vento*²⁶, libro de poemas que vai presentar un mesmo sistema gráfico que *Codeseira*. Cabe pensar que, se Aquilino interveu tan decisivamente na configuración desta última obra, como nos manifesta Manuel María, organizando os apartados e dándolles título aos poemas, tamén debeu ter moito que ver co sistema gráfico utilizado²⁷.

Pódese afirmar, de entrada, que este sistema gráfico se afasta en boa medida do modelo decimonónico e da práctica habitual dos escritores da primeira metade do século XX en dous casos principais: a utilización do acento grave para marcar a abertura das vocais de grao medio e a separación mediante trazo do pronome persoal átono en posición enclítica a respecto do verbo. Tamén moderniza a grafía coa sistemática supresión dos apóstrofos e, por conseguinte, da elisión da vocal final de palabra cando vai seguida doutra que tamén comeza por vocal, fenómeno aínda frecuente nos poetas contemporáneos do autor²⁸. En consecuencia,

²⁴ Cfr. "Noticia da vida e poesía de ...", *op. cit.*, pp. 289-290.

²⁵ Vid. Aquilino Iglesia Alvariño, *Cómaros Verdes*, Lugo, Celta, 1947.

²⁶ Vid. Aquilino Iglesia Alvariño, *Corazón ao vento. Poemas galegos*, Lugo, Imp. de A. Suárez Gómez, 1933.

²⁷ Xa publicara Aquilino outra obra con anterioridade a 1933, *Señardá. Sonetos*, Lugo, Ed. Palacios, 1930, mais nesta obra marca o timbre das vocais abertas de grao medio con acento agudo, fronte a *Corazón ao vento* e *Codeseira*, que utilizan o acento grave.

²⁸ Vid., por exemplo, J. Trapero, *Lóstregos e moxenas*, Mondoñedo, Tip. do Centro de Acción Social, 1926 (*Non m'astrevo*, 11.1; *Debaixo d'anchara lus*, 11.9; etc.). Ou Daniel Pernas Nieto, *Fala d'as Musas*, Ortigueira, Talleres Tipográficos Fojo, 1936 (*Pech'a noite d'o pecado*, 8.1). Tamén é moi utilizado polo mindoniense Noriega Varela, que exerceu unha grande influencia literaria na maior parte destes poetas da zona, considerados

o sistema gráfico utilizado en *Codeseira*, por evidente influencia de Aquilino Iglesia Alvariño, afástase dos usos habituais na época e anteriores, para dar un paso adiante na procura dunha estanda-rización máis próxima aos criterios que se van seguir a partir do inicio da recuperación literaria da posguerra, despois do período de silencio anterior²⁹, e tamén máis próximos á norma actual. Vexamos isto con maior detalle.

A acentuación é un dos trazos máis característicos da obra deste autor, pois utiliza tres tipos de acento: agudo, grave e circunflexo. En liñas xerais co primeiro pretende marcar as regras comúns: as esdrúxulas acentúanse sempre (*tépida*, 17.1; *hórreo*, 16.4); as graves non se acentúan cando terminan en vocal ou *-n*, *-s* (*arumes*, 8.3; *limpeza*, 8.4; *gracia*, 8.6), mais *doncéla*, 8.1; as agudas levan til cando terminan en vocal seguida ou non de *-n*, *-s* (*Canté*, 9.5; *farás*, 9.7; *mañán*, 10.10; *xornás*, 10.11; *borrachón*, 23.1; *toleirón*, 25.20) ou en ditongo decrecente (*alléu*, 15.2; *quedóu*, 37.7; *contóu*, 38.4; *medróu*, 46.5, *metéu*, 41.10; *marmulóu*, 83.2; *merquéi*, 97.8); a 3ª persoa dos verbos en *-ou* conserva o til mesmo cando vai seguida de *se* non separado por trazo (*murchóuse*, 44.3; *crióuse*, 44.4); en caso de o pronome se separar por trazo, o verbo terminado en ditongo decrecente conserva o til (*deixái-no*, 83.1; *levái-me*, 95.16; *saléu-me*, 97.2). Tamén levan acento agudo algúns monosílabos, como o *qué* interrogativo ou exclamativo e a 3ª persoa de singular do presente de indicativo do verbo *ser* (*¡Ouh, qué morno caloríño./ouh, qué caloríño morno!;/Ouh, qué guapo é o boliño/que está na boca do forno!*, 22,1-4), o pronome tónico *él* e, ás veces, a pre-posición *a* (*e día gozo d'él á vivos e finados*, 22.14/*un recendo a cocedura*, 22.7).

O acento grave é utilizado con profusión para marcar o timbre aberto das vocais de grao medio, en calquera das posicións en que aparecen dentro da palabra, sexa monosílaba ou polisílaba: *vòu*, 80.9; *pèrniñas*, 80.2; *lèxos*, 80.6; *dèmo do infèrno*, 81.13; *que das vòltas nun pé sòlo*, 23.2; *Diòs*, 11.19. Este tipo de acentuación permite coñecer a realización aberta ou fechada destas vocais na área dialectal do autor³⁰,

seguidores da súa liña poética, mesmo na última edición da súa obra (Vid. *D'o Ermo*, 4ª edición, Lugo, Tip. La Voz de la Verdad, 1946).

²⁹ Arredor do ano 1951, por influencia da editorial Galaxia, déixase de utilizar o apóstrofo como norma xeral.

³⁰ Santa María de Outeiro, a súa freguesía natal, pertence ao concello lucense de Castro Rei e está situada no seu extremo norte, próxima aos concellos de Abadín e A Pastoriza. Máis ou menos vén ficando no límite sul da área mindoniense, en contacto coa zona central de transición entre esta e a área lucu-auriense. Pertence, pois, ao bloque central, "o complexo lingüístico menos unitario"; e dentro del a área mindoniense "non ten a unidade das occidentais e orientais; é máis ben, unha área ponte, con moitos falares de transición" (cfr. F. Fernández Rei, *Dialectoloxía galega*, 2ª ed., Vigo, Edicións Xerais,

aínda que se producen algunhas incoherencias: o *é* do verbo *ser* aparece sempre con acento agudo (*Bèn ditoso é o labrègo que se pòda*, 15.1), aínda que a súa realización ten de ser aberta, o mesmo que *ninguén*, 43.9, 46.5, ou *José*, 9.7; outras veces dáse vacilación entre o acento grave e agudo para representar a vocal aberta (*quén*, 8.2/*quèn*, 16.6, 75.4; *pé*, 9.6, e *pés*, 37.8/*pès*, 10.17, 79.5), que pode ser debida a simples erros de impresión ou despistes do autor. Cabe destacar o timbre fechado de *ela*, 55.8, propio das provincias do interior e do galego exterior, fronte a *èla* nas provincias atlánticas³¹; tamén a non influencia da metafonía, coa conservación do timbre aberto etimolóxico, en *dispòsto*, 18.2, e *òllos*³², 75.5, ou *lèdo*, 42.10, mentres en 81.7 aparece *medo*, pois nesta palabra só se conserva o *è* etimolóxico no galego oriental³³. A respecto de *e*, o trabados por nasal, temos timbre aberto etimolóxico nas formas verbais (*tèn*, 18.5; *vèn*, 10.24)³⁴, nos adverbios *òntes*, 10.12, *bèn*, 11.4, *sèmpre*, 63.6, e no relativo *quèn* (vid. *supra*), coincidindo nisto coa xeneralidade do galego vivo³⁵; conservan, así mesmo, o timbre aberto que etimoloxicamente lles corresponde os nomes substantivos *dèntes*, 10.21, *vènto*³⁶, 42.6, *tèmpos*, 59.2, fenómeno, en xeral, propio das provincias de Lugo e Ourense, e do galego exterior³⁷, a pesar de a vocal ir trabada por nasal, polo que noutras zonas chega a realizarse como fechada. Esta

1991, p. 112). Débese ter en conta, ademais, que o poeta cursou a carreira sacerdotal no Seminario de Mondoñedo, no centro da área lingüística mindoniense, exercendo logo o sacerdocio en Xubia e Narón, onde comezou a publicar os seus primeiros versos (vid. Manuel María Fernández Teixeira, "Noticia da vida e poesía de...", *op. cit.*, pp. 277-280).

³¹ Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, pp. 41 e 44.

³² Cfr. *Ibid.*, p. 40: "en *pòsto*, *òllo* a abertura mantense en todo Lugo, Ourense, galego exterior e mesmo no leste das provincias atlánticas".

³³ Vid. *Ibid.* Tamén R. Álvarez Blanco, "Consideracións sobre a metafonía nominal galega", in *Homenagem a Joseph Piel por ocasião do seu 85º aniversário*. Edición de Dieter Kremer, Instituto de Cultura e Língua Portuguesa/Consello da Cultura Galega, Niemayer, Tübingen, 1988, p. 158.

³⁴ Non obstante, en 81.7 (*que nada me pôn medo*) a forma *pôn*, por non lle corresponder etimoloxicamente timbre aberto, pois provén do lat. cl. PONIT, con *o* longo e *i* breve, aparece grafada con acento circunflexo, aínda que a súa pronuncia sexa aberta.

³⁵ Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, p. 44, onde se inclúe ademais o adverbio *tamèn*, que, non obstante, en *Codeseira* aparece grafado *tamén*, 48.20, aínda que se debe tratar dun descoido ou erro.

³⁶ Aínda que en 46.9 apareza *vento* sen acento grave, trátase dun dos frecuentes descoidos, pois nos demais casos si figura: *Vèntiño*, *vènto lixeiro*, 63.1.

³⁷ Cfr. *Ibid.*, p. 44, onde tamén se inclúen outros substantivos como *fònte*, que Crecente, non obstante, transcribe como *fonte*, 72.8, 78.3, ou *fontiña*, 75.1, 78.18, polo que cabe supor a súa realización como fechada na zona do autor.

realización aberta, aínda trabada por nasal, esténdese na obra estudiaa a outras moitas palabras, algunhas con xustificacón etimolóxica e outras sen ela: *ô rên̄te do remòl*, 16.3; *diferên̄te*, 44.1; *reverên̄te*, 18.7; *quên̄te*, 18.8; *semên̄te*, 18.8; *hinchên̄te*, 19.5; *relên̄te*, 20.5; *fên̄to*, 42.5; *fên̄tiño*, 41.2; *innên̄so*, 45.6; *mên̄tras*, 58.7; *inocên̄te*, 75.2; *alên̄to*, 81.5; *sentimên̄to*, 93.10; etc. É de resaltar a realización como aberta da vocal temática de *vèu* (verbo *vir*): *vèu nacer*, *casualmente*, *un fên̄tiño*, 41.2; *Despòis que se lavóu*, *vèuse a mirar*, 59.5. En 14.10 temos *nacèu*. O timbre aberto márcase tamén co acento grave en *e*, *o* átonos de palabras derivadas por sufixación, caso de *fên̄tiño*, *vên̄tiño*, xa vistos, ou de *hèrbiñas*, 51.8; mais *pèdra pedrexada*, 16.1. Como casos excepcionais achamos *forte*, 44.4, talvez por erro/*fôrte* en 28.1, e o acento grave sobre a vocal de abertura máxima en *rosàda*, 51.4 ou *là* (*Quero vivir là no pico*, 95.9/*Vòlta aquí e vòlta alá*, 94.13). En 58.9 aparece o vulganismo *pèlras*. Con *ò* temos en 16.3 *remòl*, 16.4 *albòio*, e 16.6 *chòio*/ 16.5 *sol*, talvez por erro.

O acento circunflexo tamén ten un uso abundante na obra. Utilízase para marcar a crase de dúas vocais: na contracción da preposición *a* co artigo³⁸ (*Cántalle ô sol pol-o día, e pol-a noite ô luar*, 65.3-4; *Fun â feira do Monte*, 97.5/*Dalle á roda, dalle ô torno*, 25.12) ou noutros moitos casos: *âr*³⁹, 8.1; *pôrme*, 9.4; *têr*, 9.5; *remôs*, 11.17/*bos*, 11.18; *quêr*, 11.22; *mantêr*, 11.23; *râs*, 33.5; *rî que rî*, 64.6; *quêrs-me tornal-o vên̄to*, 90.1; etc.

Nos seguintes versos pódese sintetizar o sistema acentual do autor:

*-Deixái-no, que vai tolo-
a xên̄te marmulóu.
E aquí cai, e alí se èrgue,
camiño adiante foi.*

*Ninguén dèl se lembraba.
Algún tèm̄po despòis
atoparon un mòrto
là riba en Montemòr,*

³⁸ Esta contracción soe realizarse na fala como *ò*, *à*, polo que así aparece grafada en 11.23 (*e ôs meus fillos hei mantêr*), aínda que o habitual sexa a utilización do acento circunflexo. Sendo grande a semellanza na representación gráfica de *Codeseira* e *Corazón ao vento*, de Aquilino Iglesia Alvariño, como xa ficou visto, non obstante neste caso presentan diverxencia, como se pode apreciar no propio título do libro de Aquilino ou no do seu primeiro poema ("Tiréi ao vên̄to, sangrando..."), aínda que tamén utilice *ô* (*¡Fora meu corazón còlo de ròsa, e tú gota de orvallo ô sol nacên̄te...!*) e sempre *à*. Crecente nunca usa *ao*.

³⁹ O autor utiliza sempre esta forma, descoñecendo o uso de calquera outra variante.

*xa comèsto das aves
e co-a òsamia ò sol.*

*Hoxe unha cruz de pau
no sitio onde ficóu
amostra ós camiñantes
que pasan Montemôr
o leite derradeiro
do tolo de Ribóns.*

*Bendita cruz xa vèlla
que, ò vento, á auga, ò sol,
non apodréce nunca
¡por non querel-o Diòs! (83).*

Outra característica destacada do sistema gráfico utilizado polo autor é a eliminación practicamente total do apóstrofo, tan frecuente na maioría dos escritores galegos contemporáneos de Crecente e anteriores a el⁴⁰. Con esta supresión temos, por un lado, a representación dunha parte importante das contraccións de acordo coa norma actual: *co frío*, 7.4; *da Folgueira*, 7.5; *no ermo*, 7.6; *na limpeza do teu ár*, 8.4; etc. Por outro lado, as palabras aparecen transcritas na súa integridade, sen a frecuente elisión da vocal final que se dá noutros autores, o que orixina por veces problemas de interpretación textual; así, por exemplo, temos *coma un tolo*, 9.1; *coma un año*, 10.7; *onde á fonte*, 34.1; *léva-me canda a ti*, 64.8; *chéga-se onde a él*, 68.7; *ò pasar por onde a min*, 96.14. Nestes e noutros casos evítase a dobre posibilidade de interpretación *como/coma*⁴¹, *onde/onda*, *cando/canda* que se dá con frecuencia en Noriega Varela con

⁴⁰ Para o uso do apóstrofo en *Cantares gallegos, Aires da miña terra e Queixumes dos pinos* vid. Ramón Lorenzo, "A lingua literaria na época de Rosalía", in *Actas do Congreso internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, t. III, Consello da Cultura Galega, Universidade de Santiago de Compostela, 1986, pp. 22-23. Para Pondal vid. tamén Manuel Ferreiro, "A lingua pondaliana e a formación do estándar literario galego", in *Cadernos de lingua*, 4, A Coruña, Real Academia Galega, 2º semestre 1991, pp. 49-70.

⁴¹ Cfr. Antón Santamarina, "Contribución pra un estudio das partículas comparativas que=ca e como=coma en galego", in *Verba. Anuario gallego de Filología*, Universidad de Santiago, vol. 1, 1974, p. 25: "Tamén aquí pode estar enmascarado o timbre da vocal final por estar parcial ou totalmente asimilado á vocal inicial da palabra seguinte, caso que resulta sé-lo maioritario. Ora ben, a lingua escrita foi sempre algo reacia a practicá-la elisión (aínda antes do acordo de Galaxia de eliminá-los apóstrofes), quizáis porque haxa certa resistencia a apostrofar palabras de máis dunha sílaba. Con todo e así hai abundantes mostras de *com'* na literatura".

grafías do tipo de *com'*, *ond'*⁴², e noutros autores. Só nos seguintes casos achamos o uso do apóstrofo, algúns por iren seguidos de nome propio, outros para indicar a contracción do adverbio *non* co verbo ou pronome átono e outros talvez por erro ou descoido: *Pepe d'Hermida*, 10.4/*a muller de Antón de Bande*, 96.10; *pra que no'o enfríe o relènte*, 20.5, *n'has tær queixa*, 12.14/*Si no-atòpo*, 81.20; *d'arredor da tua cintura*, 24.18; *m'o contou*, 38.4; *milagre d'El Señor*, 46.13; *d'entón quedóu-se o fênto pequiniño*, 46.14; *si n'as foras a contar*, 63.8; *cal d'elas èra*, 91.11; *m'as lèva*, 93.7; e *m'as trai*, 93.8.

Contrasta coa case desaparición do apóstrofo a utilización do trazo de acordo con moitos dos usos habituais no século XIX e no primeiro tercio do XX: *pol-o*, 8.7; *ben-o sei*, 8.6; *n-isto*, 9.8; *pra empezal-a nõsa vida*, 10.8; *escocida i-escarapelada*, 13.5; *ni-é honra do dono, ni-é pau duradeiro*, 14.3; *Diòl-o arrequènte*, 20.6; *co-a gracia*, 76.1; *co-as promesas*, 76.12; *co ruxe-ruxe*, 76.11; *a ti corre i-en tialcontra*, 77.21; *si no-hai auga nas fontes*, 82.1; *non-o vexo*, 85.4; *sin-a murchar*, 94.4; etc. A estes usos máis ou menos tradicionais hai que engadir a súa utilización para separar o pronome átono enclítico do verbo, alternando coa forma aglutinada; cítanse por orde de aparición: *adícoche o meu canto*, 8.5; *pôrme*, 9.4; *dime baixiño*, 10.1; *tocóulle*, 10.22; *pandéase*, 11.11; *moverse*, 11.13; *has-me de dar*, 11.18; *teño de facerche*, 12.10; *hei-te pôr*, 12.11; *medirille*, 14.8; *roxóu-se o forno*, 21.2; *sòlo miral-a convida*, 21.5; *rínse*, 21.12; *dalle*, 24.11 e 25.12; *hachóuse farto*, 27.7; *esperguizóu-se*, 30.2; *botóu-se*, 30.4; *estortillóu-no*, 30; *rompéron-me*, 30.16; *escóitan-se*, 33.4; *agrúchanse*, 33.7; *lámben-se*, 34.6; *dórmese*, 35.2; *ráianlle*, 37.3; *xenegarse*, 38.1; etc., etc. En 68.12 aparece *van-o mantendo*, en 90.1 *quêrs-me*, 90.8 *atopéin-as a cèntos*, en 95.6 *bótase-lle a noite encima*.

A formación cultural do poeta e o seu coñecemento do latín fan que sexan moi escasas as confusións gráficas que se producen na súa obra, debido, en parte, aos criterios etimoloxistas que predominan no modelo ortográfico dominante na época e tamén na actualidade, aínda que se pode advertir a presión do español nalgunhas ocasións. Na utilización de *h* dáse unha case total coincidencia cos usos modernos, agás en contados casos: *hènche*, 21.6, *henchendo*, 34.2, *hinchènte*, 19.5; *hachóuse*, 27.7; *ahí*, 46.10; *hinchando*, 42.4.

A respecto da distribución de *b* e *v* tamén se dá un uso coincidente coa norma actual, excepto nuns poucos casos: *barre*, 21.7;

⁴² Vid. Antonio Noriega Varela, *op. cit.*, p. 92, v. 4 (*que ond'a murta nace*), v. 14 (*Chorará com'on neno*); p. 110, v. 8 (*com'as brañegas t'eu vexo*); p. 122, vv. 2-3 (*A nosa casiña/ond'a tua*).

debecido, 23.1; *veira*, 43.1; *esbaraba*, 43.4. En 34.2 temos a palabra *avenza*, que hoxe se debe grafar como *habenza*⁴³.

Cabe destacar, aínda dentro do sistema gráfico, a non utilización do *y*, usual na época de publicación do libro, como se pode apreciar na obra de Noriega Varela e outros⁴⁴. En *Codeseira* predomina o uso da conxunción copulativa *e*, mesmo seguida de vocal (*e os cortinaxes da brisa;/e o pelo mouro da noite,/e o pelo branco do día*, 77.14-16); só achamos *i* cando a palabra seguinte comeza por *e* (*i-en tialcontra*, 77.21; *I-ela responde*, 55.7; *i-hènche*, 21.6). Tamén cando aparece un *i* epentético esta é a grafía utilizada: *cheio*, 37.5, ou *cèio*, 18.6.

IV. Nivel fonético

Na lingua poética de Crecente Vega, de marcado acento rural, reflíctense gran parte dos fenómenos fonéticos que espontaneamente se dan na fala popular dos labregos, modelo que o autor segue de cerca, e que tamén son manifestación dunha lingua literaria en proceso de formación do seu propio estándar.

Con relación ao **vocalismo** tónico, caracterizado pola súa estabilidade fronte ao átono, non se achan na obra casos de vacilación do timbre, se exceptuamos *n-isto*, 9.8/*nesto*, 91.3. Dado que a oposición entre abertas e fechadas de grao medio se dá principalmente en sílaba tónica *e*, ademais, aparece indicada no texto mediante a utilización do acento grave para as primeiras, isto convértese nun dos trazos característicos do texto, xa visto no apartado anterior. Convén tamén indicar o resultado do grupo latino -ULT-, que en todos os casos é o ditongo *oi*⁴⁵: *moi*, 10.13, 13.6 e 19.6; *moito*, 10.14, 38.4, 55.7 e 81.5;

⁴³ Procedente do verbo latino HABERE, significa 'conxunto de animais domésticos', como se pode ver no verso citado: *Henchendo as corredoiras vèn a avenza pra á casa*.

⁴⁴ Vid., por exemplo, J. Trapero Pardo, *op. cit.*, 25.4 (*y-os pesares*), 38.10 (*si n-hay tesouro*), etc. O mesmo Aquilino Iglesia Alvariño a utiliza ocasionalmente no seu primeiro libro, *Señardá*, ben como conxunción copulativa (*Y-en balde o pracurei*) ou ben como grafía de carácter cultista en casos como *Abysmo*, *mytholoxía*, *nymphas*, etc.

⁴⁵ Esta é a solución propia da área mindoniense e de todo o bloque central (vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, p. 127), aínda que noutros escritores desta zona aparecen algúns casos de *ui*, minoritarios en Noriega Varela, por exemplo, e máis frecuentes en Cunqueiro (cfr. Manuel González, "Vacilacións fonéticas e gráficas na obra de Cunqueiro", in *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*, Universidade de Santiago de Compostela, 1982, p. 176, onde afirma que "o feito de que *mui* e *moito* teñan tanta frecuencia en Cunqueiro, fronte ás solucións *moi* e *moito*, que son as propias da fala de Mondoñedo, puidera deberse á

moita, 89.4. O mesmo acontece co resultado de -OCT- en *noite*, 17.4, 59.1 e 60.7. Por metáteses vocálicas de formas verbais latinas achamos na obra o ditongo *ei* en *queipa*, 16.3 e 51.4, e *seipa*, 90.10 e 94.3, que tamén aparece en *eira*⁴⁶, 16.4 e 19.2, e en *teipa*⁴⁷, 85.4. En 43.2 aparece a forma *escairo*, fronte á máis común *esqueiro*.

O vocalismo átono, por ter un timbre menos definido, está exposto a frecuentes vacilacións e síncopas, como se pon de manifesto nesta obra. É en posición pretónica inicial ou medial onde son máis frecuentes as alteracións producidas nas vocais átonas, que mudan de timbre por procesos de asimilación ou disimilación, ou ben desaparecen. No primeiro caso temos: *desemparado*, 7.6; *ispidiños*, 10.18, e *ispidiño*, 12.7; *repuluxado*, 10.20 e 12.8; *millor*, 13.8, 46.10 e 90.16, e *millores*, 11.8⁴⁸; *dimpóis*, 18.8/*despóis*, 59.5; *hinchènte*, 19.5; *pirguiceiros*, 33.1; *marmullan*⁴⁹, 34.5; *difuntos*, 36.6; *pequiniño*, 46.13, 67.4, 68.17, e *pequiniñas*, 53.2; *delor*, 48.5 e 76.15/*dôres*, 54.4; *surrí*, 48.18, e *surríu*, 82.20; *disgracia*, 60.6; *repinicar*, 62.1; *pestenexan*, 77.5; *fortuna*, 95.1. Casos de perda dun son vocálico en posición pretónica por aférese ou síncopa son: *dreitos*, 7.4/*dereita*, 13.6; *vrân*, 20.1; *marèlo*, 34.3, *marèliño*, 41.5, *marèliña*, 60.10/*amarèlas*, 53.3; *ô parcer*, 45.3; *namorisqueiro*, 55.2, *namoradiña*, 55.4; *crabuñáron-se*, 66.5; *garimoso*, 68.2; *croadas*, 76.16; *espranza*, 81.1. En relación con estes casos temos *pro no-é pol-o bèn que canto*, 8.7, *prò fai falla*, 9.6, *prò ten òso*, 11.2, *pro ninguén pensa*, 46.5/*pèro*, 42.8; e *pra*, 10.5, 10.8, 11.3, 14.8, 15.3, 15.4, etc.⁵⁰/*para*, 16.2, 16.6, 29.9, 59.4 e 80.16.

A casuística das vocais átonas postónicas e finais é menor. Hai alteración do timbre da postónica en *tépida*, 17.1; síncopa en *arbres*, 51.2 e 75.3, e *quêrs-me*, 90.1, 90.2 e 90.4; aparece un *i* epentético en *cheio*, 37.5 e 37.5; *cèio*, 18.6, 82.4, 82.19, 85.2 e 95.11; *ideia*, 28.2/*aldea*, 57.2. En posición átona final temos *nadia*, 10.23, e *alléu*, 15.2, ademais de

proximidade de Mondoñedo a falas onde o resultado normal é *muito* (ou mesmo *mutio* e *muto*)".

⁴⁶ Non obstante, escritores da área mindoniense usan a variante *aira*, recollida por Leiras Pulpeiro no seu vocabulario (para unha edición fiábel do mesmo vid. I. Pérez Pascual e C. Tato García, "O vocabulario de Leiras Pulpeiro (I)", in *Verba*, Universidade de Santiago de Compostela, vol. 13, 1986, pp. 237-267).

⁴⁷ Esta forma é tamén utilizada por Noriega Varela, Cunqueiro e Leiras Pulpeiro, que recolle no seu vocabulario a voz «Teipeira: Topera».

⁴⁸ O autor utiliza sempre estas formas; non hai casos de *mellor*.

⁴⁹ Noutros casos temos *marmulo*, 37.7; *marmulando*, 75.7; *marmulóu*, 83.2.

⁵⁰ *Pra* é a forma usada habitualmente, aparecendo *para* só nos casos citados a continuación, cando o poeta necesita unha sílaba máis no verso.

casos de apócope: *tranquil*, 17.4 e 27.2; *en cas Farruco*, 91.5 e 91.7; *follax*, 35.7.

A respecto do **consonantismo** áchanse algúns fenómenos fonéticos dignos de salientar, como son as metáteses producidas por cambio de posición da vibrante *r* dentro da palabra: *esquerquenadiños*, 10.17; *pròbe*⁵¹, 10.24, 12.1, 30.16, 41.5, 41.8, 47.4, 48.1 e 60.1; *freba*, 13.6; *esperguizóu-se*, 30.2, *esperguizan*, 77.6, *pirguiceiros*, 33.1⁵²; tamén se produce metátese en *pèlras*, 58.9, mais non na forma estándar *tènra*, 48.13. O comportamento da consoante líquida /l/ precedida das oclusivas /p/, /b/, /k/ e da fricativa /f/ ofrece na lingua crecentina unhas solucións coincidentes cos usos canónicos actuais⁵³: *fraca*, 11.6; *pracer*, 12.5, *prácen-me*, 51.1, *prace-me*, 52.1; *escravo*, 13.4; *anubre*, 11.20; *brandos*, 21.4, *branda*, 24.17; *brandoeiro*, 24.3; *branco*, 24.15 e 77.16, *branca*, 25.6, 25.10 e 58.1; *flor*, 24.16, 47.10, etc.; *floriña*, 47.2, 48.6, etc.; *flores*, 53.1, etc.; *inflado*, 30.10; *frauta*, 33.3; *nobre*⁵⁴, 38.2; *clara*, 75.1 e 77.1, *claridá*, 75.5, *claror*, 102.6. Só *supricante*, 18.7, *inmobre*, 38.1, e *prantóu*, 48.6, se afastan dos usos normativos actuais. O carácter marcadamente rural e popular da poesía de Crecente Vega, posto de manifesto tamén na lingua por el utilizada, fai que non teñamos rexistrado na obra a presenza doutros grupos consonánticos cultos, a non ser o caso de *immenso*, 45.6, nin tampouco a súa forma vulgarizada.

Aínda que o autor non pertence a unha área lingüística seseante nin utiliza como norma o seseo, fenómeno por demais rexeitado na es-crita mesmo por autores de áreas seseantes, principalmente tratándose do seseo

⁵¹ Esta forma é sistemática na obra, no dándose casos nesta palabra de uso da forma non metatizada.

⁵² Estas palabras derivan do substantivo *preguiza*, formado el mesmo por metátese a partir do latín PIGRITIA.

⁵³ Estámonos a referir a grupos consonánticos que entraron na lingua serodiantemente e por vía culta, chamados, por iso, cultismos ou semicultismos, pois é sabido que os grupos latinos PL, CL, FL sufriron nas voces patrimoniais galegas un proceso de palatalización, como se pode observar en *chan*, 45.2, ou *chora*, 41.7, por exemplo.

⁵⁴ Procedente do latín NOBILE, só hai en *Codeseira* outro caso co sufixo latino -BILE, resolto en romance da mesma maneira: *inmobre*, 38.1. Tamén Noriega Varela fai un uso mínimo deste sufixo, que só aparece unha vez na edición definitiva da súa obra, en 1946, na palabra *adorable*. Isto contrasta co uso abundante na obra de Rosalía de Castro, tamén fiel, como os anteriores, á fala popular (vid. os frecuentes casos citados por Ricardo Carballo Calero, *Particularidades morfológicas del lenguaje de Rosalía de Castro*, Universidade de Santiago de Compostela, 1972, pp. 39-44). A solución deste sufixo en -bre, maioritaria en Rosalía, tamén é a que se dá na lírica pondaliana (vid. Manuel Ferreiro, *op. cit.*, p. 57).

explosivo ou prenuclear⁵⁵, non obstante achamos na obra algúns casos excepcionais onde este fenómeno aparece reflectido. A respecto do seseo implosivo, se temos *luz* en 42.9, 72.16 e 81.2, *cruz* en 83.17 e 90.14, e *vez* en 93.4, en 34.1 rexistramos a forma *rapás* (*Unha nena onde á fonte c-un rapás parrafeá*) e *parés* en 37.5 (*¡Ouh Ankos! Cheio de maxestá, parés/un gran xigante*) e 57.4 (*Parés que quêr matal-o ár*)⁵⁶; tamén o autor utiliza a forma *paspallar*, fronte a *pazpallar*, pre-ferida polos escritores mindonienses⁵⁷. Un caso singular é o constituído polo diminutivo *avesiña*, 62.2, con seseo explosivo⁵⁸, que cabe explicar talvez por influencia fonética portuguesa a través de Aquilino Iglesia Al-variño, quen utiliza con profusión na súa obra formas como *pobresiña*⁵⁹.

Se os procesos de asimilación e disimilación son frecuentes no vocalismo, como ficou visto, tamén o serán polo que respecta ao sistema consonántico, principalmente ao se produciren certos encontros de determinados fonemas por fonética sintáctica. O fenómeno de asimilación máis importante é o do artigo á preposición *por*, representado sistematicamente como *pol-o*, 8.7, 22.12, *pol-a*, 47.9, etc., e aos verbos ter-

⁵⁵ Para o caso singular de Rosalía de Castro, cfr. David Mackenzie, "A variación lingüística na obra en galego de Rosalía", in *Actas do Congreso internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, t. III, *op. cit.*, p. 57, onde afirma: "É indudable que Rosalía emprega o seseo porque así falaba a xente, pero non o emprega nin moito menos sistematicamente; é, pois, un rasgo esporádico, que quizais obedece ás necesidades eufónicas ou de rima". O seseo, tanto prenuclear como posnuclear, así como a gada, son utilizados sistematicamente por Francisco Mirás (vid. *Compendio de gramática gallego-castellana, con un vocabulario de nombres y verbos gallegos y su correspondencia castellana, precedido de unos diálogos sobre diferentes materias...*, Santiago, Establecemento tipográfico de Manuel Mirás, 1864).

⁵⁶ Se no primeiro caso a forma *parés* se pode xustificar por redución popular de *pareces*, por necesidades métricas (trátase dun soneto) e de rima (con *pés*, 37.8), no segundo remite claramente a *parez*, *parece*, e non acha xustificación na rima. O seseo implosivo é un trazo dialectal que divide a área mindoniense occidental e oriental, aínda que restrinxido á zona de Ferrol da primeira (vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, pp. 127-128 e 203), onde Crecente estivo destinado e onde parece ser que comezou a súa actividade poética.

⁵⁷ Así a recolle Leiras Pulpeiro no seu vocabulario xa citado, e así tamén é utilizada por Noriega Varela (*o pazpallár ledó canta*) no poema "D'o San Juan de Romariz", v. 12, e por Álvaro Cunqueiro en *Xente de aquí e de acolá*, 1971, p. 74 (*os pazpallares e o merlo*).

⁵⁸ Contrasta este diminutivo con *mauíñas*, 77.12, que tamén debería levar interfixo.

⁵⁹ Cfr., por exemplo, de *Corazón ao vento*, o poema "Unha cèguiña", onde aparece *Pòbresiña de Deus* repetido en seis ocasións. Tamén Noriega Varela utiliza *pobresiña* en dous dos seus sonetos: *Chora copiosamente a pobresiña!* ("A brètema", v. 5) e *¡Outra terra non vin máis pobresiña!* ("Si o Fillaño chora...", v. 5).

minados en *-r* ou *-s*: *tél-os braciños tesos*, 7.3; *pra empezal-a nõsa vida*, 10.8; *põda erguel-a man*, 14.6; *pra mantel-as vacas*; 15.8; *pra facel-a sementeira*, 18.3; *témol-a anada*, 19.1; *parés que quêr matal-o ár*, 57.4; *tornal-o vènto*, 90.1; *tapal-o folgo*, 90.2; *nin que cambiél-o vestido*, 91.14. Mais estes casos concorren con outros onde non se realiza a asimilación, como: *salen tocar a fruta*, 33.3; *sin abanar as hèrbiñas*, 51.8; *sodes as máis belas flores*, 54.5; *fai rebulir a aldea enteira*, 57.2; etc. Tamén se asimila o artigo á partícula *mais* precedente: *e mail-o vènto*, 42.6; *e mail-a fortuna*, 95.1; pero non ao pronome *vós*: *sodes vòs as flores miñas*, 54.6. A representación escrita das chamadas segundas formas do artigo en ningunha ocasión sobrepassa os casos contemplados na actual normativa, como xeralmente acontecía na lingua literaria da época. Non obstante, aparece representada a asi-milación do pronome persoal átono de 3ª persoa en función de CD á pa-labra *Diòs* precedente, en contra da norma actual: *Diòl-a arrequite*, 18.13, 19.8, 20.6, 22.10, 22.13; *Diòl-o aumante*, 22.9; *Diòl-a bendiga*, 19.7; ademais da obrigada asimilación das mesmas formas ao verbo ter-minado en *-r* ou *-s*, mantendo o sistema de representación gráfica: *sòlo miral-a convida*, 21.5; *por non querel-o Diòs*, 83.20/*chéga-se onde a él e béixa-o*, 68.7.

Outro fenómeno de asimilación por fonética sintáctica, que conduce á perda do fonema nasal, dáse coas partículas *nin* e *non* seguidas de palabra comezada por vocal, e especialmente cando esta é un verbo: *no-é pol-o bèn que canto*, 8.7; *ni-é honra*, 14.3; *ni-unha falta triste*, 14.9; *no'o enfríe o relènte*, 20.5; *no-espèrta*, 38.6; *ni-unha noite*, 60.7; *si no-atopo compañã*, 81.20; *si no-hai auga nas fontes*, 82.1; *disque no-hai nada sabido*, 91.4; *outra no-aloumiñaréi*, 94.7; *eu inda no-oíra nada*, 96.15. Mais este fenómeno non é sistemático, como se pode ver nos seguintes versos: *Nin as noites escuras./Nin os camiños ermos./Nin os cãs adoecidos./Nin os lobos famèntos. Nin a Santa Estadea./¡Nin o dèmo do infèrno!*, 81.8-13. Noutras ocasións o poeta remarca a non velaridade do /n/ mediante trazo: *ben-o sei*, 8.6; *bèn-o sei*, 42.7; *non-o beixa*, 67.3; *van-o mantendo*, 68.12; *non-as rimas*, 76.22; *non-a matas*, 78.18; *non-o vexo*, 85.4; *sin-a murchar*, 94.4.

V. Nivel morfosintáctico

Crecente Vega afástase en xeral neste nivel das solucións dialectais seguidas por outros poetas da área mindoniense, na procura dun modelo común ás diferentes falas comarcais, sen que por iso deixen de aparecer esporadicamente algúns dialectalismos morfolóxicos. Non se trata de facermos agora un estudio detallado da morfosintaxe, senón de salientar algúns aspectos significativos da mesma.

Polo que respecta ao **nome**, as súas categorías de xénero e número presentan algunhas particularidades dignas de seren comentadas. Canto á primeira, achamos diferentes solucións para os substantivos terminados en *-axe*, como se ve nestes versos:

*Con fariña e con forraxe
teño de facerche un traxe;
hei-te pôr de boa pelaxe
co millo da miña ucha... (12.9-12).*

Como consecuencia da presión do español sobre o galego, preséntanse casos de interferencias lingüísticas tamén neste campo. Fronte ao xénero patrimonial de *romaxe*, 95.14 (*fixen a miña romaxe*), temos *entre o follaxe espeso*, 33.8, e *verde e espeso o follax*, 35.7; tamén *e os cortinaxes da brisa*, 77.14. O substantivo *arbre* aparece sempre como masculino: *porque lles dan bèn ós arbres*, 51.2, e *entre os arbres barulleiros*, 75.3. En 36.4 aparece *pantasma* co xénero masculino (*repousan os pantasmas todos xuntos*), fronte a outros autores que a utilizan como feminino. É de salientar tamén a flexión de xénero no adxectivo *ruín*, que dá lugar á forma *ruínas* en 96.1 (*O vènto tèn mans ruíñas*), cando se caracteriza xeralmente polo seu sincretismo formal.

No referente ao número achamos algunhas solucións dialectais. Cabe destacar o plural das palabras terminadas en *-l*, con dúas solucións contrapostas, unha patrimonial, *xornás*⁶⁰, 10.11 (*â conta dos meus xornás*) e outra, cando menos, sospeitosa de españolismo, *siñales*, 22.6 (*Xa hai siñales de fartura*)⁶¹, e o plural das terminadas en *-n*, onde predomina a solución do bloque central: *can/cas* (*hoxe un can, mañán dous cas*, 10.10; *Nin os cás adoecidos*, 81.10); *pan/pas* (*Xa está no tendal a masa/en brandos pas repartida*, 21.4; *roncón/roncós* (*Pasan zoando por entre os maciñeiros/os roncós*, 33.6). Tamén aparece o plural *bos* (*ti has-me de dar puchos bos*, 11.18; e *bos estrumes pra meter na corte/e bos regados pra mantel-as vacas*, 15.7-8), mais non achamos a forma singular. Fronte a estes plurais, temos a solución propia do bloque occidental e do galego común en *algúns* (*Que inda teño algúns acios*, 80.15) e en *mans*, 43.8 (*botaba as mans ô humilde ramalliño*) e 96.1 (*O vènto tèn mans ruíñas*).

⁶⁰ Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, p. 65, onde indica que *animais* comprende o galego máis oriental, tendo abarcado *animás* o resto do dominio galego, aínda que na actualidade o considera un fenómeno esporádico.

⁶¹ F. Fernández Rei (vid. *op. cit.*, p. 65) fala dunha posíbel evolución xerada polo propio galego, mentres Carballo Calero (vid. *Particularidades morfolóxicas...*, *op. cit.*, p. 18) considera os plurais en *-les* como castelanismos morfolóxicos. Ambos recoñecen que actualmente predomina esta última solución.

Como resultado dos sufixos latinos *-ANU*, *-ANA*, *-INU* o autor opta en xeral por solucións máis propias do galego común que da súa área dialectal. Para a terminación *-ANU* a escolla dominante é *-án*: *man*, 10.24, 14.6, 48.1, 53.6 e 101.3; *mans* (vid. *supra*)/*mauíñas*, 77.12; *chan*, 45.2, 45.8 e 72.12; *gran*, 18.5 (*Tèn de gran un cesto cheio*) e 20.3 (*e hai grandes pilas de gran*)/*grao*, 24.12 (*roi o grao louro e duro*), e *mourao*, 35.4 (*E un deles é mourao*). No caso de *-ANA*, aínda que a solución máis propia da zona é en *-á*⁶² hai un predominio de *-án*: *mañán*, 10.10, 17.1, 85.1 e 91.8/*mañá*, 72.16, e *mazá*, 93.15; en 33.5 aparece o plural *rás* (*e escóitan-se nas regas os «grau-grau» barulleiros/das rás*), que nos pode remitir a un singular *ran* ou *ra*; consérvase a terminación culta *-ana*, talvez por influencia do español, en *campana*⁶³; a solución *-án* para o feminino áchase en 45.5 (*sua vida aldeán*) e 71.0 (*Letanía aldeán*)⁶⁴. Para a terminación *-INU* temos o sufixo *-iño*, resultado común na maior parte do territorio galego, de gran rendemento na fala e non menor na literatura, nomeadamente na poesía, desde os clásicos decimonónicos⁶⁵ á actualidade, en moitos casos cun valor máis afectivo que propiamente diminutivo⁶⁶. En *Codeseira* áchase representado con profusión, como se pode observar nos seguintes versos:

*Da chouza nun escuro corrulliño,
vèu nacer, casualmentes, un fèntiño.
Fèntiño prisioneiro,
que esvaído e tristeiro,
e mareliño, o pròbe, coma a cera,
non salía do día en que nacera.*

⁶² Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, pp. 59-64 e 128.

⁶³ Non obstante, en 34.6 temos o diminutivo *campaiñas*, formado a partir da voz patrimonial *campá*.

⁶⁴ Se no primeiro caso se podería explicar por necesidades de rima, ao facelo con *chan*, non así no segundo, pois aparece no título do poema. Esta terminación en *-án* do feminino é propia das falas occidentais (vid. *Ibid.*, pp. 59-64).

⁶⁵ Só Pondal reduce o uso deste sufixo a uns poucos, aínda que significativos, casos (vid. Manuel Ferreiro, "Glosario", in *Obra lírica de Eduardo Pondal. Edición crítica*, Tese de doutoramento, inédita, Universidade de Compostela, Facultade de Filoloxía, 1990), en contraste co seu uso masivo por Rosalía de Castro e, en xeral, todos os demais poetas, entre os que destaca especialmente Noriega Varela e tamén Crecente Vega.

⁶⁶ Vid. Rosario Álvarez et alii, *Gramática Galega*, Vigo, Galaxia, 1986, p. 90, onde se resalta a súa función expresiva e apelativa, fronte á meramente representativa. Vid. tamén X. A. Porto Dapena, "Estudo morfo-semántico do apreciativo galego. ¿O sufixo *-iño*, diminutivo garimoso?", in *Grial*, 22, 1968, pp. 412-424; e Amado Alonso, "Noción, emoción, acción y fantasía en los diminutivos", in *Estudios lingüísticos*, Madrid, Ed. Gredos, pp. 161-189.

*Cansado de vivir chòra que chòra,
o pròbe do fèntiño
atopóu na parede un furadiño,
e por él se metéu de cara a fòra* (41.1-10).

O resultado do sufixo latino *-TATE* áchase rexistrado en moi poucos casos⁶⁷ e sempre coa forma reducida e vulgar: *maxestá*, 37.5; *Señardá*, 61.0; *escuridá*, 72.18; e *claridá*, 75.5.

Canto ao **artigo**, ademais do uso das formas alomórficas (vid. *supra*), destaca, por un lado, a utilización do arcaísmo *el* en dúas ocasións, acompañando o substantivo *Señor*: *milagre d'El Señor!*, 46.12, e *Deu-lle El Señor o seu lumiño*, 58.4; e, por outro lado, a súa ausencia, forzando a sintaxe, ao deixar de preceder o posesivo en contextos en que os usos canónicos o demandan⁶⁸: *alindéi meu gado*, 7.8; *teus arumes montesiños*, 8.3; *cando seu dono a acariña*, 11.10; *ti serás meu bèn*, 11.19; *de teu dono n'has ter queixa*, 12.14; *Con seu hórreo na eira, e seu albòio*, 16.4; *Teu alènto/polvorènto,branco e puro;teu alènto, flor de escanda*, 24.13-16; *¡Qué bonito neboeiro/teu lixeiro/zarzallar*, 25.1-3; *tocando aquí e alí sua tocata sin fin*, 31.5; *E no curral seus rezos marmullan duas veciñas*, 34.5; *A mèsma Noite xème en seus ramallos*, 36.2; *Ráianlle os vieiros seu lombazo mouro*, 37.3; *sua vida aldeán*, 45.5; *sua noiva estaba*, 55.6; *Tua risa cascabeleira*, 61.5; *tamén lles tèn seu cariño*, 68.18; *Meu amo botóu-me fòra*, 92.5; *Din miñas penas ô vènto*, 93.5.

Con relación ao **pronome persoal** cabe destacar a non utilización da forma recta *tu*, característica do bloque central, substituída pola propia da zona occidental, aínda que antietimolóxica, *ti*: 9.7, 11.18, 11.19, 48.20, 76.22; para o tratamento de cortesía temos a forma *vostede*, 42.5 (*¿pra ónde vai vostede?*). Na forma recta de 3ª persoa feminina non aparece marca de abertura da vocal tónica (*-dille él. -I-ela responde*, 55.8,

⁶⁷ O carácter abstracto dos substantivos formados con este ou con outros sufixos similares non se corresponde co contido do libro de que estamos a tratar, caracterizado polo uso dun léxico concreto referido ao mundo rural e labrego. Non hai no texto ningunha palabra que conteña o sufixo latino *-TUTE*, salvo erro involuntario na revisión da obra.

⁶⁸ É certo que a poesía tolera mellor que a prosa este erro sintáctico tan frecuente nos nosos poetas, en moitos casos utilizado como recurso métrico para conseguir unha sílaba menos no verso, mais en todo caso incorrecto. Para unha breve aproximación a este fenómeno nalgúns escritores do XIX, vid. Ramón Lorenzo, *op. cit.*, pp. 35-37; tamén Manuel Ferreiro (vid. "A lingua pondaliana...", *op. cit.*, pp. 61-62) constata a ausencia do artigo en Pondal nun 30% dos casos; e X. L. Franco Grande (vid. "Lingua e poesía de Leiras Pulpeiro", in Manuel Leiras Pulpeiro, *Obra completa*, Vigo, Galaxia, 1970, p. 158) tamén sinala numerosísimos casos de ausencia do artigo co posesivo en Leiras. O mesmo acontece con Noriega Varela, especialmente nos seus poemas máis estilisticamente elaborados de *Do Ermo*.

polo que se debe interpretar o seu timbre como fechado, tal como corresponde á área dialectal do autor⁶⁹. Entre as formas oblicuas da serie átona dáse oposición no dativo *lle/lles*, como se pode ver nestes versos:

*As rapazas do lugar
coidan dél con moia ansia.
Dan-lle de comer na cunca,
despóis limpan-lle as baballas.*

*O pequiniño ás rapazas
tamén lles tèn seu cariño.
Dá-lles a todas seus beixos
de amor branco de neniño (68.13-20).*

As formas de acusativo de 3ª persoa poden aparecer en posición enclítica unidas ao verbo directamente ou mediante trazo, como xa se viu, tendo casos de representación gráfica como *atopéin-as*, 90.8, ou *bótase-lle a noite encima*, 95.6; tamén poden acharse formando contracción co adverbio *non* precedente (*si n'as foras a contar*, 63.8), ou asimiladas coa palabra *Diòs* tamén precedente (*Diòl-a arrequite*, vid. *supra*). En 62.4 hai un dativo de solidariedade (*¡Fóron-che fêstas, gaitiña,/que non terán de voltar!*) e un dativo de interese en 12.13 (*O que é se Diòs te me deixa/de teu dono n'has têt queixa*). En 15.2 aparece o reflexivo tónico *si* nunha construción especial: *Bèn ditoso é o labrègo que se pòda/valer en sí, sin traballar no alléu*. Con relación á posición dos clíticos dáse unha colocación incorrecta en 42.7 (*Bèn-o sei, bèn-o sei -lle dixo o fênto-*); en cláusulas de infinitivo introducidas por preposición ás veces o clítico colócase estilisticamente entre esta e o verbo: *sin lles tocar*, 52.4; *como non tèn que lle dar*, 68.6; *pra me servir de leito*, 81.17; *Non che abondóu con me deixares cègo*, 90.3.

No que respecta aos **posesivos**, ademais da ausencia do artigo nos casos xa vistos, convén resaltar a forma *ñas*, producida por aférese, en 76.21 (*Mais... ñas ansias de poeta/ti non-as rimas, fontaña!*)⁷⁰ e a construción *de seu* para indicar pertenza exclusiva: *un peso pra gastar; ga-do de seu*, 15.4.

⁶⁹ Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, pp. 40-44.

⁷⁰ Para Carballo Calero (vid. *Gramática elemental del gallego común*, 7ª edición, Vigo, Galaxia, 1979, p. 199) esta forma é un vulgarismo de uso moi restrinxido, utilizado perante algúns nomes de parentesco. Nese contexto é empregada por Noriega Varela no seu poema extenso *Leite fresco*, Luarca, Imp. movida á vapor de Ramiro P. del Río, 1899 (*-Ña nai, ¡non lle faiga caso!*) e por Rosalía de Castro repetidamente no poema "N'hay peor meiga que un-ha gran pena" (cfr. *Follas novas*, Habana, La Propaganda Literaria, 1880, p. 81): *-Marianiña, vai't'ó rio;/Deixa ña nay qu'aquí estea...*

Só aparece unha forma do **demostrativo** con vocal tónica *i*, no caso do neutro *n-isto*, 9.8/*nesto*, 91.3; *esto*, 16.6; *eso*, 91.2. Como formas masculinas rexistramos *naquél*, 30.14, e *aquel*, 42.10; e femininas *esa*, 14.2, e *de esa*, 78.8, sen realizar a contracción, *esta*, 78.17, e dous casos de *aquela*, 47.10 e 62.2, sen acento grave sobre a vocal tónica, o mesmo que en *ela*, polo que tamén cabe interpretar o seu timbre como fechado.

Entre os **indefinidos** débese sinalar a vacilación no uso das formas *nadia*, 10.23, e *naide*⁷¹, 51.4/*ninguén*, 43.9 e 83.5.

Polo que fai referencia ao **verbo**, procurárase un rápido repaso ao seu sistema de conxugación, resaltando algunha das particularidades que presenta. No modo Indicativo destacan no presente as formas con vocal temática irregular *i* en *roi*, 24.12, *cai*, 83.3, *moi*, 89.3, e *traí*, 93.8; a forma con crase *trás*, 93.3; a máis sorprendente *quêrs-me*, 90.1 e 90.2; e o dialectalismo *faigo*⁷², 90.15; así como *dórmese*, 35.2. No pretérito temos na segunda persoa de singular o morfema de número-persoa *-ches* en *puxéches-te*, 96.13, e na terceira o predominio da neutralización da vocal temática dos pretéritos fracos da 2ª e 3ª conxugación: *nacèu*, 14.10; *oiéu*, 28.5; *metéu*, 41.10; *durméu*, 60.7; *reñeu-me*⁷³; *saléu-me*, 97.2/*caíu*⁷⁴, 37.6; esta neutralización no plano gráfico tamén se dá nos pretéritos fortes de *vir* e *ver*, aínda que o primeiro con vocal temática de timbre medio aberto e o segundo medio fechado: *Da chouza nun escuro corrullíño, vèu nacer, casualmentes, un fèntiño*, 41.2, e *Despóis que se lavóu, vèuse a mirar/no espello azul do mar*, 59.5/*Veú que tiña tismadas as meixèlas*, 60.2. En 13.8 aparece a forma *puido*. No copretérito destaca o uso de *iba*, 42.1, e nas formas con morfema modo-temporal *-ra*, propio do antepretérito, áchase o valor temporal que caracteriza este tempo (*no escuro da súa casa/soñara moitas cousas*, 29.7; *¡Quén sabe o que soñara!*, 29.8; *mirando o que non vira,/soñando o que soñara*, 30.8-9; *non salía do día en que nacera*, 41.6; *E inda bèn non mirara a luz do día*, 42.9; *xa as enxugara o vènto*, 93.12; *A mazá criara o vèrme*, 93.15) e tamén outros valores, algúns propios do pretérito de Subxuntivo (*Bebe auga fría/que si beberas/mouro ribeiro*, 23.6; *coma se foran caixas de difuntos*, 36.6) e outros estilísticos (*cèrto xaceras*, 23.8; *¡non te quixera*

⁷¹ Esta forma ten grande vitalidade na fala mindoniense (vid. Manuel González-F. Fernández Rei, "Anotacións á morfoloxía de Cunqueiro", in *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*, op. cit., p. 210, onde se constata a alternancia *naide/ninguén* na obra prosística de Cunqueiro). Na edición da poesía de Noriega preparada polo autor en 1946 contabilizáanse sete casos de *naide*, fronte a dous de *ninguén*.

⁷² Vid. F. Fernández Rei, *Dialectoloxía...*, op. cit., p. 96, onde considera esta forma propia do nordeste da Coruña e noroeste de Lugo.

⁷³ En 90.10 aparece o infinitivo *reñer*.

⁷⁴ En 82.9 e 82.10 figura o infinitivo *caír* e en 18.11 o xerundio *caendo*.

escoitar!, 61.4; *Collín auga nun cribo/collín que non collera./Fun á feira do Monte,/fun que non fora*, 97.3-6); no poema "Cantar do vento lixeiro" áchase reunidos todos estes valores:

*Vèntiño, vento lixeiro,
fresquiño e arrolador.
¡Cántas cousas che dixèra
si non foras falador!*

*Vèntiño das azas longas
sèmpre a voar, a voar.
¡Cántas cousas che contara
si n'as foras a contar!*

*Vèntiño das azas longas,
sèmpre a batir, a batir.
Vèntiño ¡si me levaras
a onde eu quixèra ir!*

*Vèntiño que vas tan lèdo,
corre, corre, rí que rí.
Vèntiño, si vas pra alá,
¡ai!, léva-me canda a ti... (63-64).*

No modo Subxuntivo, onde non aparecen formas do futuro, áchase algunhas particularidades relevantes no presente, que poñen de manifesto o influxo da fala dialectal mindoniense: *seña* (v. *ser*) en 10.7, 11.15, 13.1, 71.1; *día* (v. *dar*) en 22.14; *queirèdes*⁷⁵, 95.16; ademais das xa vistas *queipa*, 16.3, e *seipa*, 51.4, 90.10, 94.3, tamén se poden citar *pòda*, 15.1, e *òias*, 55.9. O uso normal do morfema *-se* do pretérito áchase en 27.4 (*Por onde pasa o dènte do cabalo/é como si pasase unha gadaña*).

No imperativo, ademais de verbos co morfema de número-persoa máis estendido *-de* para a 2ª de plural (*Deixáde-me ir, amigos*, 80.7), tamén os temos con *-i*: *deixai-no*, 83.1, e *levai-me*, 95.16.

Hai dous casos en que o autor fai uso do infinitivo flexionado: *tiña sustanza abondo/prá viviren os dous acomodados*, 46.4, e *Non che abondou con me deixares cègo*, 90.3. En varias ocasións utiliza o infinitivo xerundial: *xa queda o pan a cocer*, 22.5; e *deitado a soñar, no-espèrta nunca*, 38.6; *co-as suas rósas a rír, deporondadas*, 48.11; o *peneireiro a peneirar*, 57.6; *Vèntiño das azas longas/sèmpre a voar, a*

⁷⁵ Cfr. F. Fernández Rei, *op. cit.*, p. 129, caracterizando a área mindoniense: "SMT è na P4 e P5 do SxPr. de tódalas conxugacións: *cantÈmos, collÈmos, partÈmos*, fenómeno insólito no resto do galego vivo"; o verso de Crecente onde aparece esta forma è: *cando queirèdes, levái-me*.

voar, 63.6; *sempre a batir, a batir*, 64.2. E tamén os participios irregulares: *Xa están os trigos dourados/recolleitos e medados*, 19.4; *A noite hachouse farto, e, o rabo ergueito*, 27.7; *o paso incerto, a cara ergueita, a vista morta*, 31.4; *O muiño é un neno branco/nado da auga no inverno*, 69.2; *tèn de quedar-se tolleito*, 69.4; *xa comesto das aves*, 83.9.

Fai uso tamén o autor con frecuencia das perífrases verbais, destacando as modais obrigativas *ter + que/de + infinitivo*⁷⁶: *teño de facerche un traxe*, 12.10; *¡Fóron-che festas, gaitiña,/que non terán de voltar!*⁷⁷, 62.5; *tèn de quedar-se tolleito*, 69.4; *non tivèmos que berrar*, 92.6; *¡cántas voltas tèn que ir dando!*, 94.16. Tamén as construídas con *haber + (de) + infinitivo*, con valor temporal de futuridade ou modal obrigativo: *hei facer dela unha vaca*, 11.7; *ti has-me de dar puchos bos*, 11.18; *Ti no aleitar has de ser/unha fonte, si Dios quèr,/e òs meus fillos hei mantèr*, 11.21-23; *hei-te pôr de boa pelaxe*, 12.11; *de teu dono n'has tèt queixa*, 12.14; *do que ha recoller no agosto*, 18.4; *Ha de ser ano de hinchente*, 19.5; *Hei-che facer unha sella*, 93.1; *ha de ser tanto do xeito*, 94.2. Non falta algún caso de uso incorrecto da preposición *a* como elemento de relación entre os dous verbos da perífrase temporal *ir + infinitivo*: *cando a man vai a collel-as*, 53.6; *si n'as foras a contar*, 63.8.

De entre os **adverbios** de tempo destaca o uso da forma *òntes*, 10.12, propia da área mindoniense⁷⁸, *entón*, 14.7, *dimpóis*, 18.8/*despóis*, 59.5; *inda*, 42.9; dos de lugar, *aquí* e *alí*, 31.5 e 83.3, propias tamén do galego mindoniense⁷⁹, e unha forma estraña a el, *là*, 28.3 (*là vai pensando sin pensar en nada*); entre os de dúbida temos *disque*, 30.14, e *quizáis*, 38.2.

Das **preposicións** cabe resaltar o uso dos españolismos *hasta*, 11.9, e *hastra*, 82.7, 82.8, 82.9, 82.10, 94.11; *sin*, 11.13, 13.6, 15.2, 27.1, 28.3, 31.5, etc. Tamén o uso exclusivo de *dende*, 13.2, 14.9, 60.7, e *dendes*, 27.6; en 46.13 aparece *d'entón* co significado de *dende entón* (*d'entón quedou-se o fento pequiniño/que ni-unha noite dende entón durmèu*, 60.7). É especialmente significativo o uso de *onde a* como locución prepositiva⁸⁰: *Unha nena onde á fonte c-un rapás parrafea*,

⁷⁶ En dous casos non consideramos que esta construción forme perífrase: *A auga tivo que ver/co meigallo do luar*, 67.5, e *¡Hóbo-che tèt que contar*, 92.4.

⁷⁷ Parece privar nesta perífrase o valor temporal sobre o aspectual obrigativo.

⁷⁸ Vid. F. Fernández Rei, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁹ Vid. *Ibid.*, p. 129.

⁸⁰ Eladio Rodríguez, no seu dicionario, afirma s.v. *onda*: "Prep. que significa junto a, al lado de, a la vera de, denotando contigüidad. Es formada por una contracción

34.1; *chéga-se onde a él e béixa-o*, 68.7; *ô pasar por onde a mín*, 96.14. Tamén aparece *canda a* como locución prepositiva: *jai!, léva-me canda a ti...*, 64.8.

Con relación ás **conxuncións** constátase un uso máis restrinxido, a respecto doutros escritores contemporáneos da mesma área lingüística, de *i* como copulativa, que, salvo nunha ocasión (*i-os pelos*, 7.4/*e os nenos*, 21.10), nos demais casos só aparece cando a palabra seguinte comeza por *e*: *i-escarapelada*, 13.5; *i-espelida*, 18.9; *i-hênche*, 21.6; *i-é contêto*, 24.19; *i-é fartura*, 24.20; *I-ela*, 55.8; *i-en ti*, 77.21. Como conxunción concesiva utiliza sempre a forma *anque*, 10.7, 11.5, 55.9, 90.10. Nas comparativas dáse un uso abrumadoramente maioritario de *coma* fronte a *como*: *coma un tolo*, 9.1, 25.19 e 23.3; *coma un año*, 10.7; *coma as pèdras dos camiños*, 10.19; *coma os dèntes*, 10.21; *coma o pelo*, 10.23; *coma os cainzos*, 11.6; *coma as millores*, 11.8; *coma unha pèdra*, 11.12; *coma o fèrro*, 35.3; *coma se foran*, 36.6; *coma a cera*, 41.5; *coma as flores*, 54.3; *coma o teu repinicar*, 62.1; *coma o vènto*, 66.8; *coma o carrriño*, 90.15/*como nun fecundo leito*, 18.10; *cousiña tola/como rebola*, 24.2; *como si pasase*, 27.4; *Non hai outras como elas*, 53.4. Entre as temporais rexístranse as formas *namèntas que*, 48.18; *mèntas*, 58.7 e 67.3; e *entramèntas*, 80.12; tamén *desque*, 78.6 e 91.15.

VI. Nivel léxico semántico

A secular presión que o español vén exercendo sobre o galego fai que en practicamente todos os escritores se achen interferencias das dúas linguas en conflito, que provocan a aparición de frecuentes **castelanismos** nos nosos textos literarios. Crecente Vega non é unha excepción, aínda que os seus coñecementos filolóxicos e o dominio da lingua popular eviten un uso excesivo dos mesmos. Hai en *Codeseira* algúns castelanismos sistemáticos, que aparecen repetidas veces na obra como formas únicas utilizadas conscientemente polo autor: *Diòs*⁸¹, 11.19, 11.22, 13.8, 76.1, 83.20; *dioses*, 36.3; *sòlo*, 9.3, 21.5, 23.2, 25.18, 29.5, etc.; *hasta*, *hastra* e *sin* (vid. *supra*). Outros castelanismos con-corren coas formas léxítimas do galego: *nadia*, *naide/ninguén* (vid. *supra*); *si* (condicional), 14.5, 15.5, 23.6, 81.20, 82.1/*se*, 12.13, 81.16, 81.18, 81.19; *arrededor*, 21.13/*arredor*, 24.18 e 47.8; *campana*,

que tiene las formas *onda* y *ondo*, correspondientes a *onde a* y *onde o* y así se dice: *vai onda él, vou onda ela*, como *foise ondo fillo, veuse pra ondo pai*".

⁸¹ Non obstante, Aquilino Iglesia Alvariño, que tanto influíu nesta obra de Crecente, como xa se viu, utiliza, tamén en *Corazón ao vento*, do mesmo ano, a forma galega *Deus*.

34.4/*campaiñas*, 34.6; *delor*, 48.5/*dôres*, 54.4; *lexos*, 80.6, 80.10, 82.18/*lonxe*, 95.12 e 95.13. Hainos tamén que aparecen ocasionalmente na obra: *siñales*, 22.6; *polvorènto*, 24.4; *parexas*, 33.6; *pinos*, 37.4, e *pino*, 45.8; *pèlras*, 58.9; *batir*, 64.2; *parpadexar*, 73.1; *lampariña*, 73.2; *bendecindo*, 77.3; *decides*, 80.5; *molido*, 79.3; *ganará*, 89.1; *peines*, 91.13; *romería*, 92.3. Deixamos fóra desta relación algúns castelanismos morfolóxicos xa citados no apartado anterior.

Outra consecuencia das interferencias lingüísticas do español é a aparición de formas falsamente galegas, creadas xeralmente polos escritores por un afán diferencialista a respecto desa lingua, que podemos chamar **pseudogaleguismos** ou diferencialismos, en que incorreron principalmente os escritores do movemento galeguista e nacionalista, ao que non pertenceu Crecente. Aínda non sendo, pois, moi numerosos nesta obra, pódense indicar algúns con reservas e desde a perspectiva actual, o mesmo que se pode dicir dos castelanismos: *serea*, 17.4, 75.1 e 77.1; *marmulo*, 37.7, e *marmulando*, 75.7; *en segredo*, 38.4, e *forza segreda*, 81.4; *sustanza*, 46.3; *trunfal*, 72.1, e *trunfo*, 82.13 (*Si chego, un trunfo máis/Si morro, un home menos*); *cristaíñas*, 76.8; *brila*, 85.3.

Aínda que o autor se afasta, en liñas xerais, do modelo exclusivamente dialectal, non faltan na súa obra **dialectalismos**, varios xa comentados anteriormente (*seña*, *día*, *faigo*, *câs*, *roncôs*, etc.), aos que se podería engadir algún máis: *gado*⁸², 10.24, 12.4, 15.4, 78.1; *salir*⁸³, 59.4 e 71.2, e *salen*, 33.3, *salía*, 41.6, *salindo*, 42.1, *sale*, 57.3, *saléu-me*, 97.2; *caír*⁸⁴, 81.10 e 82.9; *zarzallar*⁸⁵, 25.3; etc.

É abundante o léxico rural e coloquial, que domina e caracteriza toda a obra, entre o que se achan termos como: *trasgolo*, 9.2; *caxoto*, 13.3; *basallo*, 21.7; *remòl*⁸⁶, 21.13; *goxo*, 28.6; *albòio*, 16.4; *trispár*⁸⁷,

⁸² Cfr. F. Fernández Rei, *Dialectoloxía...*, op. cit., pp. 58-59: "gado ocupa case toda a provincia da Coruña (queda fóra o extremo norte e puntos da parte máis oriental) e a de Pontevedra (exceptúase o extremo suroccidental), mentres que gado aparece no resto do dominio galego".

⁸³ Vid. *Ibid.*, p. 100, onde se afirma que *saír* é propio da maior parte de Ourense, sueste de Pontevedra e puntos illados, fronte a *salir* do resto do territorio.

⁸⁴ Cfr. *Ibid.*, p. 93: "A forma *caer* presenta a variante *caír*, con cambio de conjugación na maior parte de Ourense, boa parte do galego pontevedrés e algúns puntos illados do norte e sur de Lugo e do galego do Bierzo".

⁸⁵ Vid. *Ibid.*, p. 130, onde se inclúe o verbo *barruzar* ou *zarzallar* como unha particularidade do léxico mindoniense. Non obstante, tamén se dá como característica a forma *folgueira* ou *felgo*, mais Crecente utiliza sempre *fênto*, de presenza constante na obra: *Pro, señor fênto, ¿pra ónde vai vostede?*, 42.5.

⁸⁶ Este termo áchase hoxe incorporado á lingua literaria, sendo utilizado principalmente na linguaxe poética.

79.6; *vendín vaca cinlleira,/merquúi maronda*, 97.7-8; etc. Practicamente non hai cultismos.

A lingua de *Codeseira* presenta unha gran riqueza e variedade nos procedementos de formación de palabras, sobre todo derivadas por **sufixación**, onde achamos un verdadeiro repertorio lexical, que demostra a mestría do autor neste campo. Entre os sufixos alterativos predomina con claridade *-iño*, xa tratado (vid. *supra*), que ten unha presenza constante na obra, moitas veces como reiteración afectiva do mesmo substantivo, recurso moi utilizado: *Ròseira, ròseiriña*, 48.19; *Gaitiña, gaita riseira*, 61.1; *Vèntiño, vènto lixeiro*, 63.1; *Paspallar, paspallariño...*, 65.0 e 65.7. Este sufixo aparece unido a toda clase de palabras, ben sexan substantivos primitivos (*leitinho*, 11.24), ou derivados (*ramallinho*, 43.8; *raioliña*, 72.2), adxectivos (*mansiña*, 11.9), participios (*ispidiño*, 12.7) ou adverbios (*dime baixiño*, 10.1). Outros sufixos alterativos son *-èla* (*pradèla*, 65.7), *-ón* (*borrachón*, 25.17, *toleirón*, 23.4, *xigantón*, 45.6), *-azo* (*lombazo*, 37.3). Entre os derivativos destaca o alto rendemento do sufixo polisémico *-eiro/-eira*: *cabeceira*, 18.1; *brandoeiro*, 24.3; *larpeiro*, 24.6; *neboeiro*, 25.1; *argalleiro*, 25.14; *galleiro*, 25.16; *grileira*, 71.6; *barulleiros*, 33.4 e 75.3; *mioqueiro*, 28.6; *pirguiceiros*, 33.1; *maciñeiros*, 33.5; *carballeira*, 35.2; *prisioneiro*, 41.3; *tristeiro*, 41.4; *carreiro*, 43.1; *campeiro*, 45.1; *ventureira*, 47.2; *cativeira*, 47.4; *roseira*, 48.19; *namorisqueiro*, 55.2; *peneireiro*, 57.6; *regueiros*, 58.12; *rueira*, 60.1; *cantareiro*, 90.15; *macuqueira*, 96.2; *cinlleira*, 97.7. Valor colectivo teñen os sufixos *-axe* (*forraxe*, 12.9; *follaxe*⁸⁸, 33.8; *cortinaxes*, 77.14), *-amia* (*tolamia*, 11.14 e 60.4; *òsamia*, 83.10), *-ada* (*anada*, 19.1; *marchóu de viaxada*, 30.5; *Co-a sua risada colorada*, 57.1)⁸⁹. Tamén é productiva a derivación por prefi-xación ou por prefixación e sufixación (parasíntese) para crear formas verbais principalmente: *o pelo repuluxado*, 10.20 e 12.8; *Becerrriña que remôs*, 11.17; *Ti no aleitar*⁹⁰ *has de ser/unha fonte*, 11.21; *No forno escocida i-escarapelada*, 13.5; *E bèn enferrada con ferrón de aceiro*, 14.1; e *cando oiéu amacicar no toxo*, 28.5; *Foi nas horas caídas/dunha tarde amaiada*⁹¹, 29.2; *estortillóu-no*⁹² *a ròda*, 30.12; *desenmeiga*, 35.4;

⁸⁷ É unha variante do infinitivo *tripar*.

⁸⁸ En 35.7 aparece apocopado, *o follax*, forma tamén utilizada por Rosalía de Castro.

⁸⁹ En 47.7 (*sufriendo as espiñadas feridoras*) o sufixo *-ada* indica acción.

⁹⁰ Este verbo está formado a partir do substantivo *leite*.

⁹¹ Palabra formada a partir da primitiva *maio*.

enmeigados, 35.5; *enfaixado*, 37.4; *esbrancuxado*, 58.2; *Sua nai, a esconsolada*, 68.5; *Bendito o agurgullar*, 72.7; *esperguizan*, 77.6; *resequido*, 75.15; *os pès ensanguinados*, 79.5. Tamén son de destacar os verbos formados por sufixación en *-exar* (*en pèdra pedrexada*, 16.1; *entramèntas folguexo*, 80.12; *cacarexaba*, 55.4) e *-uxar* (*cantaruxaba*, 55.2).

Menos productivo é o procedemento de **composición**, que, non obstante, deixa a súa pegada na obra de Crecente. Ademais de compostos xa consolidados na lingua, como *malpocado*, 47.3 e 47.4, e *madia*, 65.8⁹³, ou os formados por verbo + substantivo, *viravòltas*, 25.14, e *vagalume*, 58.6 e 72.17, áchanse outros aínda en proceso de consolidación, representados polo autor na escrita mediante a unión por trazo: *ruxe-ruxe*, 76.11, formado por verbo + verbo, e dous casos formados pola repetición de sons onomatopeicos (*Cantando o teu larán-larán*, 24.8, e *escóitan-se nas regas os «grau-grau» barulleiros*, 33.4). Tamén temos un composto parasintético, *escarapelada*, 13.5, e un topónimo formado por composición, *Penamoure*, 95.10.

No poema "Señardá", co que se pon fin a este traballo, vense recollidas algunhas das características léxico-semánticas máis significativas da obra, así como outros aspectos tratados nas páxinas anteriores:

*Gaitiña, gaita riseira
que vas vertendo no ár
a risa da muiñeira
¡non te quixera escoitar!*

*Tua risa cascabeleira,
gaitiña, gaita riseira,
dá-me ganas de chorar.*

*Coma o teu repinicar
aquela azul avesiña
foise perdendo no ár...*

*¡Fóron-che fèstas, gaitiña,
que non terán de voltar! (61-62).*

VII. Conclusión

⁹² Derivado de *tortilla*; como se ve son frecuentes estas formacións verbais de carácter popular, onde se confunden os prefixos *-es* e *-des*.

⁹³ A súa orixe pode estar en *mal + pouco* e *mal + día*, respectivamente.

Pódese concluír afirmando que a lingua utilizada por Crecente Vega na súa única obra publicada, *Codeseira*, responde ao modelo de lingua rural e popular, caracterizada pola sinxeleza e espontaneidade, onde aparece reflectida a fala humilde dos labregos, coa gracia e frescura que a caracterizan.

No aspecto gráfico supón un paso adiante importante no proceso de conformación dunha moderna estandarización do idioma escrito, sobre todo pola eliminación do apóstrofo e tamén do *y*, así como pola fixación dos usos de *b/v* e *h*, en xeral coincidentes coa norma actual.

No nivel fonético, ademais de reproducir algúns dos fenómenos que caracterizan a fala popular do mundo labrego, erguéndose en testemuña da mesma nunha época xa afastada do momento presente, exerce unha función clarificadora sobre un aspecto de imposible estudio noutros autores, cal é o timbre das vocais de grao medio, que nesta obra aparece marcado polo emprego de diferentes tipos de acento.

No plano morfosintáctico este libro tamén supón un paso adiante no camiño, xa emprendido por autores anteriores, de crear un modelo de lingua supradialectal, desprendéndose en parte das solucións dialectais, aínda tan queridas por outros poetas contemporáneos e da súa mesma área lingüística ou próximos a ela.

Talvez sexa no nivel léxico-semántico onde o autor consiga mellores resultados, polo manexo acertado do léxico do mundo labrego e pola sabia combinación dos recursos expresivos que este lle ofrecía para a (re)creación das palabras. Neste campo é de salientar a constante fidelidade ao concreto mundo da aldea, con ausencia case total do plano da abstracción e, por conseguinte, de cultismos na obra, a pesar da formación clásica do autor.

En síntese, a lingua crecentina segue o modelo da fala popular dos labregos, sen concesións ao mundo intelectual en que o autor profesionalmente se moveu.

VIII. Apéndice: Contribución para unha bibliografía sobre Crecente Vega⁹⁴.

Anónimo, "Sepelio del Director del Instituto de Enseñanza Media", *El Adelantado de Segovia*, 24.3.1948.

⁹⁴ Indúcenos a incluír este apéndice a constatación da carencia dunha bibliografía mínima sobre o autor; baste con indicar que na *Historia da literatura* de Carballo Calero só figura un traballo na bibliografía sobre o poeta.

- Anónimo, "Xosé Crecente Vega", in *Escolma da Literatura Galega. Poesía II, Gran Enciclopedia Gallega*, Gijón, Silverio Cañada Editor, 1989, p. 150.
- C(arballo) C(alero), R(icardo), "Codeseira, por Crecente Vega, José. Poemas. Sant-Iago MCMXXXIII", *Nós*, Ourense, nº 122, 15.2.1934.
- Carballo Calero, Ricardo, "Poetas lugueses. José Crecente Vega", *Boletín de la Comisión de Monumentos de Lugo*, nº 39, 1º trimestre 1953, pp. 134-136.
- Carballo Calero, Ricardo, "Limiar", in *Sete poetas galegos*, Vigo, Galaxia, 1955, p. 12.
- Carballo Calero, Ricardo, *Historia da literatura galega contemporánea*, 3ª ed., Vigo, Galaxia, 1981, pp. 561-562.
- Carballo Calero, Ricardo, "Música, Lengua y Literatura", in *Enciclopedia temática de Galicia*, 3ª ed., Barcelona, Ediciones Nauta, 1988, p. 164.
- Carvalho Calero, Ricardo, "A presenza dos seminários da igreja na literatura galega", in *Letras Galegas*, A Coruña, Associação Galega da Língua, 1984, pp. 65-75 (tamén en *Compostellanum*, vol. XXVI, nº 1-4, 1981, pp. 267-279).
- Costa Clavell, Xavier, "Zapata García, Crecente Vega, Angel Johan y Rey Romero", *La Voz de Galicia*, 26.8.1979.
- Couceiro Freijomil, Antonio, *El Idioma Gallego. Historia. Gramática. Literatura*, Barcelona, Casa editorial Alberto Martín, 1935, p. 427.
- Couceiro Freijomil, Antonio, *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*, vol. I, Santiago de Compostela, Editorial de los Bibliófilos Gallegos, 1951, pp. 320-321.
- Fernán Vello, M. A./Pillado Mayor, F., *Conversas en Compostela con Carballo Calero*, Barcelona, Sotelo Blanco Edicións, 1986, pp. 92-93.
- Fernández del Riego, Francisco, *Manual de historia de la literatura gallega*, Vigo, Galaxia, 1951, pp. 135-136.
- Fernández del Riego, Francisco, "Xosé Crecente Vega", in *Galicia no espello*, Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires, 1954, pp. 133-136.
- Fernández del Riego, Francisco, *Historia da literatura galega*, 2ª ed., Vigo, Galaxia, 1971, p. 214.
- Fernández del Riego, Francisco, *Poesía Galega. Do dezanove aos continuadores*, Vigo, Galaxia, 1976, p. 18.
- Fernández del Riego, Francisco, "Crecente Vega, Xosé", in *Diccionario de escritores en lingua galega*, 2ª ed., Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1992, pp. 100-101.

- [Fernández Teixeira], Manuel María, "Poetas lugueses: José Crecente Vega", *Lugo*, Buenos Aires, 1959.
- [Fernández Teixeira], Manuel María, "Versos inéditos de Crecente Vega", *Vida Gallega*, Vigo, Febrero 1967.
- Fernández Teixeira, Manuel María, "Noticia da vida e poesía de Xosé Crecente Vega", in *Biblos*, Coimbra, t. XL, 1964, pp. 261-317.
- [Fernández Teixeira], Manuel María, "Xosé Crecente Vega", *Ronsel*, Número conmemorativo del cincuentenario de su publicación, 1924-1974, Lugo, 1975, pp. 34-35.
- Filgueira Valverde, Xosé, "Codeseira", *La Verdad*, Ferrol, Julio 1934.
- Fole, A., "A Terra Chá... é ben trovada", *El Progreso*, Lugo, 22.11.1958.
- G(arcía) R(odríguez), C(armen) e F(ontoira) S(urís), L(ydia), "Crecente Vega, José", in *Gran Enciclopedia Gallega*, t. 8, Santiago-Gijón, Silverio Cañada Editor, 1974, p. 23.
- González Garcés, Miguel, "Introducción", in *Poesía gallega contemporánea*, 2ª ed., Barcelona, Plaza y Janés, 1974, p. 17.
- Hortas Vilanova, Manuel, "Ferrol", in *Andando a Terra*, Vigo, Edicións A Nosa Terra, 1990, pp. 27-28 (Escolma ao coidado de Miguel A. Mato Fondo e Mª Pilar García Negro).
- Iglesia Alvariño, Aquilino, "Aquel poeta de «Codeseira»", *La Noche*, Santiago de Compostela, 28.5.1948.
- Iglesia Alvariño, Aquilino, *A lingua dos poetas do norte de Lugo*, Coruña, Real Academia Gallega, 1964.
- Lanza, Francisco, *Dos mil nombres gallegos*, Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires, 1953, p. 86.
- Lemos, Júlio de, "Codeseira", *Cardial Saraiva*, Ponte de Lima, 16.4.1936.
- Lence-Santar, E., "Fillos ilustres d'o Seminario de Mondoñedo. Lembranza de don José Crecente Vega", *El Progreso*, Lugo, 10.6.1948.
- Lorenzana, Salvador, "Panorámica da nosa paisaxe literaria", in VV. AA., *Paisaxe e cultura. Ensaíos*, Vigo, Galaxia, 1955, pp. 164-165.
- Losada, Basilio, "Noticia da vida e poesía de Xosé Crecente Vega, por Manuel María Fernández Teixeira", *Grial*, Vigo, nº 21, Xulio-Agosto-Setembro 1968, pp. 374-376.
- Losada, Basilio, "La literatura", in *Los Gallegos*, Madrid, Ediciones Istmo, 1976, p. 296.
- Méndez Ferrín, X. L., *De Pondal a Novoneyra*, Vigo, Ed. Xerais, 1984, p. 88.
- Montero Santalha, José-Martinho, "Sacerdotes da diocese de Mondonhedo que foram escritores em língua portuguesa", in *Estudios mindonienses*, Ferrol, nº 2, 1986, pp. 455-512.

- Montero Santalha, José-Martinho, "Sonetos inéditos de Crecente Vega", in *Cadernos do povo. O fenómeno literário nos países lusófonos. Literatura galega, portuguesa, brasileira e africana*, vol. II, nº 5-14, Pontevedra-Braga, 1988-1989, pp. 89-95.
- Montero Santalha, José-Martinho, "Cinco poemas inéditos de Crecente Vega sobre aves", in *Renovação*, Madrid, nº 3, Maio 1991, pp. 7-11.
- Riobarja, Francisco, "Paisajes de Galicia. La Tierra Llana de Lugo", *Vida Gallega*, Vigo, nº 674, Outubro 1955.
- T(rapero) P(ardo), "Recordando a dos poetas lucenses: Noriega Varela y Crecente Vega", *El Progreso*, Lugo, 2.4.1948.
- Trapero Pardo, J., [Introducción], in J. Crecente Vega, *Codeseira. Poemas*, 2ª edición, Lugo, Talleres Tipográficos Celta, 1965, pp. 7-8.
- Trapero Pardo, José, "Limiar", in Carmiña Prieto Rouco, *O derradeiro. Versos galegos*, Ferrol, Imprenta Covadonga, 1977, pp. 3-5.
- Varela Jácome, Benito, *Historia de la literatura gallega*, Santiago de Compostela, Porto y Cía Editores, 1951, p. 415.
- Varela Jácome, Benito, "Literatura do século XX. Ramón Cabanillas e as correntes da poesía", in *Historia de Galicia*, vol. II, Barcelona, Cupsa editorial, Editorial Planeta, 1980, p. 313.
- VV. AA., "A literatura galega", in *Galicia eterna*, t. VI, Madrid, Ediciones Nauta, 1984, p. XXVIII.